

25

А. КАЩЕНКО

НА РУЇНАХ СІЧІ

ІСТОРИЧНЕ ОПОВІДАННЯ

7-е ВИДАННЯ

РБ
3948

.K33.N37
1957
с. 1

**ХАРКІВСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО "ГОВЕРЛЯ"
НЮ ЙОРК - ЗДА
1957**

Випуск: 106

(1000 пр.)

НА РУЇНАХ СІЧІ

З юнацьких літ мене цікавило питання про те, через що це люде ніяк не упорядкуються так, щоб усім було однаково добре жити й усім було вільно, як от уміли упорядкуватись наші запорожці, у яких не було ні панів, ні мужиків, ні старців, ні дуків. Тямною загадкою здавалося мені те становище, що вибірна запорожська старшина мала змогу керувати завзятими, волелюбивими й запеклими січовиками, не вважаючи на те, що сама бутність її на урядових посадах залежала виключно від волі січового товариства; наші ж сучасні урядовці не можуть уладнати спокій між громадянством і здобути до себе слухнянства, не вважаючи на свою необмежену владу й повну незалежність від тих, ким керують.

Оці питання все життя не давали мені спокою. Мов неприкаяний тинявся я що-літа по запорожських степах, їздив на руїни запорожських Січей, пробігав з бистрою хвилею дніпровські пороги, думав думки на скелях Сагайдачного й Хортиці, плавав по протоках і лиманах Великого Лугу, лазив пошід кручами Микитиною Рогу й Капулівки, схилявся над могилами славних, вільних лицарів, — марно сподіваючись знайти в чому-небудь відповідь на свої питання, або почути правдиве слово про те, як загинула остання українська вільна громада.

Одного літнього вечора знову прибув я в Капулівку, де була запорожська Січ за славного кошового Сірка, і, спинившись у хаті знайомого вже земляка, негайно пішов у берег Чортомлику. Тут мале хлоп'я очоче перевезло мене каюком на руїни Січи, і я пішов по ямах та кучугурах, що позоставались замість січових курнів, пушкарні та церкви. Але ходити було недовго... Дніпро змив більше половини Січи. Дивитись теж було ні на що, бо ніщо тут не нагадувало минулої слави цього місця й ніщо не казало про великі події тих, що жили тут і тут же, обороняючи свою волю, полягли трупом. Чарівний краєвид на степ і на Чортомлицьку плавню не розважив мене, і в серці моєму було так само сумно, як і на руїнах, по яких я ходив.

Сутеніло. Я вернувся у слободу; але в хаті було душно, і я пішов за село, на вгород земляка Мазая, щоб поклонитись могилі-домовині славного запорожського орла, кошового Сірка.

На землю спадав морок... і що-хвилини дужче сповивав і Великий Луг, що розіслався на схід сонця до самого краю неба, і хати потомлених працею довгого літнього дня хліборобів... Тільки Чортомлик та Дніпро своїми протоками, Павлюком та Підпільною, ще довго виблискували... але далі й вони почорніли й визначалися тільки через саяво в воді ясного проміння яскравих зірок.

Я довго сидів з тією ж журбою та згадкою про минулу волю запорожської громади, міркуючи, що коли б вона була ще й тепер, то мали б ми в кого повчитись громадській справі й вільному життю... а думки мої непомітно звернулися до страшного часу руйнування того орлиного гнізда, по якому я зараз ходив.

Давно вже все навкруг мене спало, і тиша навколо стояла непорушна. На яскраві зірки потроху насунулися хмари, і все сховалося в півтмі... Не знать

було вже не то що ні одної з хат, а навіть надгробка на Сірковій могилі, біля якого я сидів.

Нудьга давила мені серце... Я не почував, скільки пробув на могилі, і схаменувся тільки тоді, коли зпід землі почув пригнічений таємничий голос:

„Ти знову, сину, на моїй могилі?... Ти хочеш дізнатися правди про останні часи славної моєї Січи?“

Я зрозумів, що чую голос славного Сірка, і радісно відповів:

— Хочу, славний батьку, хочу!

„Так візьмись руками за мій надгробок“, знову почув я, „і ти відразу все почувеш та побачиш!“

Я взявся за надгробок і через півхвилини здалеку почув немов би дзвін. Я прислухався... Але дзвін не впадав на церковний: він брнів не так голосно і наче різав вухо...

Скоро з боку січових руїн почувся великий гомін, і тоді я зрозумів, що то добили у Січі бив у клепа́то, скликаючи запорожців на раду. Я пішов з могили, приглядаючись, щоб вийти з огороду Мазая на вулицю, але я не знаходив ні хат, ні тинів, неначе навкруг мене було не село, а степ.

Тим часом дзвін змовк, але гомін дужчав. Ідучи на його, я дійшов до берегу, не спіткавши ні одної хати. Тут я побачив, що в Січі горіли вогні, а поміж вогнями натовпами збивалися збентежені козаки. Наглядівши біля берегу каюк, я хутко перекинувся на той бік річки та видрався на крутий берег.

На поверсі острогу я побачив Січ, якою вона була до зруйнування. Чималенькі її окопи простяглися вздовж крутого берегу, усередині стояли довгі хати, або куріні, а посеред їх був майдан з невеличкою церквцею. На майдані купою збилися чубаті, сивоусі запорожці, але їх було не так багато, як би належало бути на військовій раді.

Переходючи поміж купами козаків, почув, я, що сьогодні до Січі прибула лиха звістка про те, що Дніпром пливе московське військо, щоб зруйнувати запорожську Січ, як на своєму шляху зруйнувало воно вже Переволочину та обидва запорожські Кодаки, викоренивши всіх, які були там, запорожців, навіть їх рибалок... що кошового запорожського, завязатого Костя Гордієнка, на Січі немає, бо пішов він з усім військом на Україну, волю її обороняти... що наказний отаман Сорочинський поїхав до Кримського хана, просити помочи на москалів, на Січі ж залишилися тільки старі діди та покалічені.

Почувши все це, я зрозумів, чому запорожці такі сумутні і чому так безнадійно дивляться один на одного.

Серед такого смутку забренів гулкий, дужий і владний голос одного з сивоусих велетнів:

— А годі, панове товариство, славне військо запорожське, сумувати! Тоді б мали ми сумувати, коли б чим нашу честь і славу занести; тепер же нам сумувати нема чого, бо, здається, ніхто з нас не покладає на думці, щоб пустити ворога в Січ, поки живий хоч один з нас, запорожців. Чи може кому шкода свого життя?

— Життя не шкода! — почувлися голоси. — Змолоду не шкоділи його, а тепер, старим, уже й немає чого шкодіти... Не смерть страхав нас, а те, що доведеться на свою віру бити! До того ж мало нас і старі ми — не маємо вже хисту молодецького... Не зрятуємо Січ! Загине вона, матір наша, а з нею й військо запорожське та його слава.

— Військо запорожське не загине, бо військо з Костем. І слава запорожська не поляже з того, що ми вмеремо на цих окопах, а навіть підніметься вгору та ще більше **розійдеться по світу!**

Я придивився до козака, що казав ці смілі, чесні речі, і вгадав, що бачу Якіма Богуша, славного оборонця Старої Січі.

— Немає з нами славного нашого батька Сірка, що тридцять років із славою водив нас на ворогів! — сумно гомоніли поміж себе козаки. — Колиб був з нами Сірко, не спіткала б нас недоля!

— Ходімо, брати, на його могилу! — сказав Богуш. Помолімось там Милосердному та будемо благодати в батька Сірка поради.

По сій мові мало не все товариство рушило з Січі до могили славного кошового, а купно з товариством пішов і я.

Я бачив, як упали старі діди навколішки навкруг могили, голосно співаючи псалом, і той спів що-хвилини перебивався риданням. Той спів був сама туга...

— Батько наш, незабутній, — почав після моління Богуш. — Почуй нас, нікчемних дітей твоїх! Дай нам пораду, що маємо робити! Ті самі московці, що їм ми стільки служили, чиї землі три віки від бусурменів обороняли й чиїх дітей з тяжкої неволі турецької та татарської визволяли, тепер ідуть сюди з великим військом, щоб зруйнувати матір — Січ нашу! Чи ж нам бити на їх, не вважаючи на те, що своя віра, чи віддати свої скарби, чи подарувати йому свої рідні, політі нашою кровю, землі? Почуй же нас, батьку!... Дай пораду!

— Почуй нас, батьку! Почуй нас! — стогоном пішло навкруг могили.

І почувся зпід землі той самий голос, що вчувався мені раніше:

— Я чую, діти! Як ще я з вами був, то чував час сконання Січі! Знайте ж, що не відкупитися вам ані скарбами, ані землями! Не скарби ваші і не землі потрібні цареві Петрові, що послав на вас велике вій-

ько! Земель у його безмежний обшир... Не треба йому й скарбів. Воля ваша йому потрібна!... і по зашу волю послав він те велике військо!

— Не віддамо волі! — ридали старі козаки. — Нехай краще бере душу!

— Волю України вже взято! — знову почувся таємний голос. — Ту волю продала старшина наша й гетьмани; тепер ворогові забажалося взяти волю Запорожжя, щоб знищити останню надію України на вороття до минулого!

— Не віддамо волі! — вже рішуче й з погрозою загукали січовики. — Воля миліша нам за життя!

— Стійте одностайно, діти! Не здолали вороги нашої Січі за три віки, не здолають і тепер! Невороги згубили Україну, а свої зрадники, — не загине й Січ, коли не буде зради!

Змовк таємний голос, і старе товариство відступило від могили й зникло у темряві.

Тим часом почало світати, і з степу почувся великий гомін, тупотіння коней та скрипіння коліс... То наближалося велике московське військо, піше й комонне, а скрипіли й гуркотіли колеса великих гармат. Вони, наблизившись до річки, зараз почали пальбу.

Я бачив, як по січових окопах вставала курява всякий раз, що туди влучали бомби. Через яку годину на Січі скопилась пожежа. Зайнялися двоє курінів, і полумя від їх сягнуло аж до неба, осіявши зелені плавні червоним заревом, а дим пожежі далеко розіслався поміж деревами та очеретами плавні.

Січ здавалася мертвою. З січових гармат не палили, як я довідався, через те, що вони були малі і з них не можна було досягти до ворожого війська. По січових окопах хоч і видно було запорожців, але вони стояли нерухомо... Тільки біля пожежі метушилося товариство, рятуючи сусідні куріні та церкву.

Не знаю, скільки годин палили гармати, бо я не чув часу, і в одну хвилину мені ввижалося те, що діялось цілі дні та тижні. Нарешті пальба припинилась, і я побачив, що з берегу до Січі поїхав човен. То їхав від привідця царського війська післанець, український козак Сметана, щоб умовити січовиків не змагатись і покоритися.

Я бачив, що в Січі подекуди лежали козацькі трупи, ще не поховані й навіть теплі. Кровю позапикались сиві вуси та оселедці вбитих лицарів, а земля навколо козачих тіл була червона.

Навкруг післанця скоро збився галас, бо січовики, впізнавши в ньому українського козака, почали вимагати, щоб за зраду було його покарано на горло.

Я чув, як Сметана виправдувався тим, що його силою примушено йти на службу до ворожого війська, але запорожці на те не зважали, і Богуш грізно до його промовив:

— Дався, легкодухий, живим у неволю та за-ради нікчемного життя свого зрадив рідному краю й погубив свою душу, так помри ж від наших рук на науку й острах іншим легкодушим!

Я бачив, як корчився навколішках Сметана, благаючи милосердя, але запорожці до зрадників ніколи милосердя не мали й, піднявши Сметану на руки, вкинули його в бистрі хвилі Дніпра.

Після того все зникло з моїх очей, але скоро я знову побачив себе на Січі.

Вставало червоне сонце й вигравало в Дніпрових хвилях веселим, блискучим промінням. З плавні чути було веселі співи птаства, і, здавалося, усе жило, як і раніше. Та скоро знов присунулося з степу вороже військо й знову почало палити у Січ з гармат, а тим часом з плавні випливало багато байдаків, повних москалів.

Через хвилину почалася смертельна боротьба. Богущ керував обороною Січи, перебігаючи з одного краю її до другого. Щоб не витратити даремно бомб і пороху, він не звелів палити, аж поки байдаки з московським військом не наблизились до Січи; коли ж передні байдаки почали пристають у берег, ревнули й запорожські гармати та затрікотіли рушниці.

Не вважаючи на те, що в Січ палили гарматами з поля, запорожці кинулись у берег, щоб грудьми стріти ворогів. Січові гармати порозбивали байдаків десятків зо два, і Чортмлик з Підпільною почорніли від голов потопавших москалів. Тії голови то поринали, то знову виринали, а руки марно билися побіля їх об хвилі й скидалися догори, борючися з смертю... Що-хвилини голів і рук меншало, і скоро хвилі знову стали ясні.

Чимало ворогів загинуло й на байдаках од влучних запорожських куль, не доїхавши до берегу; з тими ж, що встигли добутися під Січ, запорожці счепились у шаблі.

Минуло півгодини в лютій вапці. Москалі кололи запорожців довгими багнетами, а січовики, відкидаючи тії багнети, рубали ворогів шаблями. Дехто з борців, вибивши один одному з рук зброю й кинувши її геть, счеплювались у смертельній боротьбі. Вони давали один одному під силки, душили за глотку й гризлися зубами, аж поки слабший не падав мертвим.

Серце мое билося в грудях, немов хотіло вирватись, і я намагався заплющити очі, щоб нічого того не бачити, але намагання ті були марні, і я бачив ту смертельну боротьбу й крізь заплющені очі.

Москалів було більше, ніж запорожців, але вони не спромоглися zarazом пристати до берегу, і запорожці побивали їх нарізно. Через годину весь берег під січовими окопами усявся чорним трупом ворожого війська, а поміж того трупу, мов той мак поміж чорним кураєм, червоніли запорожські жупани.

— Наші перемогли! — скрикнув я, схаменувшись.

— Не радій, сину! — почув я зід землі. — Слухай, який он наближається гомін з степу! То йде полковник війська запорожського Гнат Галаган. Тільки не на поміч своїм братам йде він, а щоб добивати їх. Будь проклятий він навіки за те, що зрадив Україні за нещасне панство та подарунки! І двічі проклятий за те, що примусив чимало синів рідної землі пристати до свого зрадливого війська та йти на своїх братів! Не скоро спокутує свій гріх і Омельник, що породив зрадника, котрий продав кров своїх братів і волю нещасної неньки нашої України за те, щоб стати полковником московського охочекомонного війська!

І знов я бачу, як хмарою облягає Січ вороже військо. Галаган із своїми охочекомонними козаками рубав у плавні ліс і вязав плоту. З Кайдаків, з Кам'яного Затону й навіть з Самарі гнали під Січ байдаки. Скоро весь Чортмлик і Підпільня почорніли від човнів і плотів так, що не знати було й води, і здавалося, що скоро з поля можна буде пішки переходити у Січ.

Знову сумно стало в Січі. Після двох штурмів товариства ще поменшало, і, рівняючи до ворожого війська, січовиків зоставалася жменька.

Богущ, а по йому й усе товариство, бачучи собі неминучу смерть, ішли до церкви й спокутували в чернеця гріхи.

Я бачив далі, як прибули до Січі Галаганові післанці, і чув слова його листа:

— Я сам, — писав Галаган, — жив з вами в однім куріні, люблю Січ і товариство й упевняю вас моїм словом, що хто не буде змагатись і покладе зброю, то й волос не впаде йому з голови, і навіть заслуже він собі царську ласку.

— Не вірте собачому синові! — сказав Богущ, метнувши очима на козаків. — Це хоче клятий зрадник,

щоб живих нас побрати та віддати на знущання, а собі більше вислужитись!

Післанців відпустили до Галагана, переказавши, що козаки не можуть йняти віри зрадникові.

Заревіли знову гармати з поля, а байдаки й плоти з москалями хмарою посунулися з усіх боків до Січі.

Галаган звелів своїм зрадливим козакам, що підпливали до Січі байдаками й плотами, палити з усіх рушниць, щоб не змогли запорожці, як уперше, вийти в берег і бити його військо нарізно.

В Січі знову схопилася пожежа, а кулі, мов ті бджоли, літали над окопами, не даючи козакам не то що вийти в берег, а навіть голову підвести. Нарешті бомба влучила в пушкарню, пробила стелю, і вся Січа затрусилася від страшного вибуху. Я почував, що надійшов останній час Січі... І, справді, скоро весь берег, з усіх боків Січі, рясно вкрило московське військо й кинулось на окопи.

— Не занастимо, брати, козацької слави!... гукнуь Яким Богущ, кидаючись назустріч ворогам... Та скоро він упав, простромлений довгим списом галаганівського козака.

Ухопили свого ватажка двоє з товариства, винесли з валки на майдан і поклали в холодок під церквою, щоб ніхто не порушив спокою останніх хвилин земного життя могутчої душі козака.

— Клейноди в церкву! — над силу проказав Богущ:
— Може, Божого дому не займуть!

Козаки зробили те, що він наказав, і швидко кинулись у валку шукати й собі такої славної смерти, яку знайшов їх отаман.

Сили оборонців були надто нерівні, як нерівна була й зброя... І славні сивоусі січовики, між якими чимало було колишніх кошових, курінних отаманів і полковників, що їх поважали люде по всій Україні, один

кидали мертві від багнетів і списів моска-

лі не мав сили дивитися на те, що діялось, бо це була не січа, не бойовище, а різанина... Я одхилився набік, але, не вважаючи на те, я все бачив. Я бачив, як Галаган, збігши на окопи, почав гукати запорожцям, щоб ті кидали зброю, присягаючись, що нічого лихого їм не буде. І, на лихо собі, знайшлося десятків зо три таких, що йому повірили; останні ж лицарі, збившись по окопах купками, билися, поки не полягли всі, як степова трава під косою.

Перемігши оборонців, зрадник Галаган кинувся добивати поранених і бранців.

Волосся мені встало дибом, коли я побачив, що поранених, з яких точилася кров, волочили за ноги на майдан і там, поставивши замість колоди кухву, стинали їм голови!

Легкодухих же бранців, що віддалися на милість Галаганові, він живих садовив на гострі палі й вішав на шибеницях, що тут же зараз поробили галаганівці на своїх плотах... І з тими плотами безщасних пускали Дніпром униз, щоб усі, які були на низу, запорожці бачили, яка їх чекає доля.

Богущ сходив кровю під церквою, коли його наглядів і впізнав Галаган.

— А!... — скрикнув він, радіючи, — це ти підбуриш запорожців змагатися! Тебе, голубчику, я привезу до царя живого.

— Спізнився, московський недоломок!... — стиха й спокійно відповів Богущ. — Я вже йду до іншого Царя — Того, що на небі... А з якими очима ти прийдеш до нього?

— Годі, годі! — скрикнув я, знесилений, силкуючись відняти свої руки від надгробку. — Я не можу більше дивитися!

Та руки мене не слухалися... Вони немов би прикипіли до каменя, і я ще бачив, як усі січові куріні пойнялися полум'ям... як зрадники разом із ворогами зряли з січової церкви хрест, а з дзвіниці дзвони... як грабували з церкви срібло, золото й свічки... як здирали з образів золоті з самоцвітами ризи та як винесли з під престолу військові клейноди й уже на останку підпалили й церкву.

Я бився по землі й корчився, силкуючись рушитися з місця, коли знову почув таємний голос:

— Тепер ти бачив сам, як усе було. Памятай же, що воля наша загинула не через ворогів, а через зраду своїх... І вам, що зараз живете, не буде волі, поки не буде поміж вас згоди й братерства!

Коли руки мої віднялись від надгробка, я, знесилений тяжкою марою, нескоро зміг підвестись з могили й поглянути навкруги себе...

Далеко на схід сонця, зза плавні, повитої ще млою, займалася світова зоря... і вглядівши ту зорю з її рожевим коліром радості й надії — я мимоволі скрикнув:

— О, зоре, зоре! будь ти нещоденною ранковою зорею, а Зорею єднання й волі українського народу!

ВИДАННЯ ГОВЕРЛІ ДЛЯ МОЛОДІ

- 1. Ю
- 2. С
- 3. С
- 4.
- 5. С
- 6.
- 7. І
- 8. І
- 9. І
- 10. І
- 11. :
- 12. І
- 13. І
- 14. :

РБ 3948 .К33.Н37 1957 с.1
Kashchenko, Andriian
Na ruinakh sichi :
istorychne opovidannia
3001
РБ 3948 .К33.Н37 1957 с.1

- 15. Пісня про Княжу Україну \$1-
- 16. Пригоди Юрка-Козака, іл. \$1.-
- 17. Юрза-Мурза, гарне, ілюст 50с

Замовляти: ГОВЕРЛЯ, 41. Е. 7 ст., Н. Й.

"HOWERLA"

41 E. 7th St., New York 3, N. Y.